

УДК 336:364.614.8]:330.8".../185"

Т. А. Непокупна,
к. е. н., доцент, доцент кафедри політекономії,
Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4688-5954>

Б. О. Шевченко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри політекономії,
Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3952-5205>

Л. І. Яковенко,
д. е. н., професор, професор кафедри політекономії,
Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4512-7411>

Р. І. Шаравара,
к. е. н., доцент, професор кафедри правознавства та фінансів, перший заступник директора
Полтавський інститут економіки і права ЗВО "Відкритий міжнародний університет
розвитку людини "Україна"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8386-4549>

С. В. Степаненко,
к. е. н., доцент, завідувач кафедри політекономії,
Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1524-2577>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.8.43

РЕСУРСНО-ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ: ЕВОЛЮЦІЯ УЯВЛЕНЬ ВІД СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ ДО КІНЦЯ ХІХ ст.

T. Nepokupna,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Political Economy,
Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

B. Shevchenko,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Political Economy,
Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

L. Yakovenko,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Political Economy,
Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

R. Sharavara,
PhD in Economics, Associate Professor, Professor of the Department of Law and Finance, First Deputy Director,
Poltava Institute of Economics and Law of the Open International University of Human Development "Ukraine"

S. Stepanenko
PhD in Economics, Associate Professor, Head of the Department of Political Economy,
Poltava National V. G. Korolenko Pedagogical University

RESOURCE AND FINANCIAL PROVISION OF SOCIAL JUSTICE: EVOLUTION OF IDEAS FROM THE ANCIENT WORLD TO THE END OF THE 19TH CENTURY

У статті розкрито сутність і значення концепції соціальної справедливості. Зосереджено увагу на системі матеріальних і нематеріальних складників, які ми розглядаємо як сукупність ресурсів та фінансових механізмів, що використовуються у суспільстві для підтримки соціальної справедливості. Вважаємо це основою справедливості у розподілі економічних благ задля усунення соціально-економічної та політико-правової нерівності і дискримінації.

Теоретичні погляди на соціальну справедливість, практику соціальної підтримки розкрито в історичному розрізі: Стародавній світ, Середньовіччя, Новий час. Прослідковано трансформацію уявлень мислителів, теоретиків від стародавніх часів до кінця ХІХ ст. про джерела ресурсного і фінансового забезпечення соціальної справедливості, виокремлено джерело її солідарного ресурсного забезпечення: взаємна відповідальність окремої особи, держави, приватного сектору.

The article contains the concept of social justice, which is based on the principle of equal rights, opportunities, and responsibilities for all members of society, regardless of their race, age, gender, religion, social status, income, health, or other characteristics. The concept aims to achieve social justice by eliminating social, economic, legal, political, and other forms of inequality and discrimination, and ensuring fair distribution of economic benefits.

It's well focused on the system of material and immaterial components that comprise the resources and financial mechanisms used in society to support social justice. Resources include tangible assets such as land, subsoil, instruments, mechanisms, buildings, structures, as well as intangible assets such as trust, religion, beliefs, ideas, norms, laws, and human capital such as knowledge, skills, abilities, experience, and motivation. These elements can be used to achieve the social justice goals. Financial mechanisms are systems and structures used to carry out financial transactions and investments. They consist of institutions, instruments, regulations, and processes that facilitate the movement of funds and capital within and beyond a country's economy.

Theoretical views of philosophers, scientists on social justice and the practice of social support are detailed in the historical growth: the Ancient World, the Middle Ages, the Age of Enlightenment, and New Times. The section includes the perspectives of Aristotle, Plato, T. Hobbes, J. Locke, and J.-Zh. Rousseau, R. Owen, S. Fourier, K. A. Saint-Simon, and K. Marx, and others have founded political and economic vector of scientific intelligence in the 20th and 21st centuries. They forced the authorities and public figures to pay attention to current social problems.

Their work stimulated the development and consolidation in the legal field of social policy — a system of measures implemented by the state and business and aimed at guaranteeing the inclusion of each member of society in the system of socio-economic and political-legal relations. It aims to normalize the individual lives, create acceptable living and working conditions for the entire population and bring financial mechanisms to automaticity for income and property equalization. Additionally, it supports social justice and ensures stability in the country.

The transformation ideas about the sources of resource and financial provision of social justice were traced, the source of its solidary resource provision was singled out: mutual responsibility of an individual, the state, and the private sector.

Ключові слова: ресурси, соціальна справедливість, матеріальні активи, нематеріальні активи, людський капітал, фінансовий механізм, соціальна держава, соціальна політика.

Key words: resources, social justice, tangible assets, intangible assets, human capital, financial mechanism, welfare state, social policy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Концепція соціальної справедливості формувалась у філософській, політекономічній, соціологічній, культурологічній, правовій, психологічній науках. Вона ґрунтується на ідеї рівності прав, можливостей і обов'язків людей у суспільстві, що незалежить від їхньої раси, віку, статі, віросповідання, соціального статусу, доходів, стану здоров'я та інших характеристик. Концепція описує мету соціальної справедливості-усунення соціальної, економічної, правової, політичної та іншої нерівності і дискримінації, а також забезпечення справедливості у розподілі економічних благ.

Вважаємо, що основу справедливості у розподілі економічних благ задля усунення соціально-економічної, політико-правової нерівності і дискримінації утворює система матеріальних і нематеріальних складників, які ми розглядаємо як сукупність ресурсів та фінансових механізмів, що використовуються у суспільстві для підтримки соціальної справедливості, для забезпечення організації функціонування системи соціальної допомоги, для гармонізації інтересів особистості і суспільства. Ресурси ми розглядаємо як матеріальні активи (земля, надра, обладнання, механізми, будинки, споруди тощо), нематеріальні активи (до-

віра, релігія, переконання, ідеї, норми, закони тощо) людський капітал (знання, навички, вміння, досвід, мотивація тощо) та інші елементи, що можуть бути використані для досягнення цілей соціальної справедливості. Фінансові механізми включають системи і структури, за допомогою яких здійснюються фінансові трансакції, інвестиції. Цей механізм включає різні компоненти: інститути, інструменти, нормативні акти, процеси, які сприяють рухові коштів і капіталу в економіці країни чи за її межами.

Еволюція концепції соціальної справедливості упродовж історії розвитку людства відбувалась під впливом соціокультурних змін, політичних перетворень і економічних трансформацій: від абстрактних філософських роздумів мислителів античного світу щодо справедливості і рівності до сучасних прагматичних проблемно-проектних підходів до її моделювання. Соціальна справедливість є категорією ціннісного виміру змісту суспільних відносин, регулятором яких виступає держава. А відтак, однією із фундаментальних проблем цивілізації на кожному з етапів еволюційного розвитку державних форм суспільного устрою завжди було питання про справедливість. Наш дослідницький інтерес пов'язаний з еволюцією уявлень представників економічної науки щодо сутності соціальної справедливості крізь призму формування і використання джерел її ресурсного і фінансового забезпечення.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичні і практичні проблеми визначення сутності соціальної справедливості, її дотримання досліджуються як зарубіжними, так і вітчизняними вченими. Плеяда представників філософії, економічної науки — Арістотель, Платон, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, Р. Оуен, Ш. Фур'є, К. А. Сен-Сімон, К. Маркс та інші — своїми міркуваннями, доводами, аргументами, всебічним аналізом історичної минушини і тих реалій, в яких вони проживали, заклали основи для формування політико-економічного вектору майбутніх наукових розвідок, привертати увагу влади і публічних осіб до поточних соціальних проблем та тих, які можуть виникнути у майбутньому. Їхні праці стимулювали концептуальне обґрунтування необхідності розробки закріплення у правовому полі соціальної політики. У широкому розумінні соціальна політика є системою заходів, реалізованих державою і бізнесом та орієнтованих на гарантування включеності кожного члена суспільства у систему соціально-економічних і політико-правових відносин, віднаходження ресурсів для створення прийнятних умов життя і праці усього населення, доведення до автоматизму фінансового механізму для доходно-майнового вирівнювання і підтримки соціальної справедливості та забезпечення стабільності у країні.

Очевидно, що процес усвідомлення і інтерпретації соціальної справедливості в історичній ретроспективі не вичерпується названими іменами науковців, у працях яких є визначення сутності понять, які так чи так стосуються соціальної справедливості, з'ясування її взаємозв'язків із суспільним виробництвом, економічним розвитком, місцем і ролі держави і бізнесу у соціальному забезпеченні тощо. Сучасна економічна наука приділяє питанню соціальної справедливості належну увагу, але вчені приходять до різних, навіть протилежних висновків щодо можливостей її досягнення і ресурсно-фінансового забезпечення. Вважаємо, що у контексті еволюції економічної думки варто зосередити увагу саме на ресурсно-фінансовому аспекті забезпечення соціальної справедливості, що і зумовило вибір теми, її логіку викладення та інструментарій дослідження.

У XX ст. ліквідація расової дискримінації, фемінізм, рухи за громадянські права та боротьба за рівні можливості стали центральними темами у цивілізованих суспільствах. Це призвело до прийняття законів про цивільні права, трудові права та соціальне забезпечення. На сьогоднішній концепції соціальної справедливості вийшла за межі країн, національних економік і включає питання глобальної справедливості, сталого розвитку, боротьби з міжрегіональною нерівністю і бідністю, захист прав людини на планетарному рівні. У цілому, еволюція концепції соціальної справедливості свідчить про постійне прагнення суспільства до створення справедливішого, рівноправнішого світу, де кожна людина має рівні можливості та доступ до основних ресурсів для нормального життя.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є розгляд еволюції уявлень про соціальну справедливість у різних формах прояву криз призму її ресурсно-фінансового забезпечення у міркуваннях, роздумах, інтерпретаціях представників економічної науки від Стародавнього світу до кінця XIX ст. та практик реалізації політики соціальної справедливості.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБґРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Вважається, що концепція соціальної справедливості, як цілісна складова принципів суспільного устрою XIX ст., виникла за часів промислової революції, перших спроб соціальної перебудови суспільства на засадах егалітаризму і зменшення рівня експлуатації маргіналізованих соціальних груп. Соціальна справедливість спочатку була зосереджена на питаннях розподілу капіталу, власності та багатства через надзвичайний рівень соціального і майнового розшарування та нерівності, що було відбитком і наслідком європейської соціально-класової структури [1].

До оформлення ідей про соціальну справедливість у визнану безпосередньо економічною наукою концепцію, мали місце розміркування, роздуми, інтерпретації проблем нерівного доступу до економічних благ, починаючи від мислителів стародавнього світу. Історичне коріння соціальної справедливості сягає глибоко в минуле і пронизує різні культури та епохи. Навіть у первісних суспільствах існували загальні правила і норми, які регулювали розподіл ресурсів та забезпечували виживання груп *homo sapiens*.

Еволюція економічної думки свідчить, що соціальній справедливості приділялась суттєва увага представниками різних наукових шкіл, теорій, концепцій. Зміст поняття соціальної справедливості розкривався по-різному, на що впливали історичні періоди, події, специфічні умови, стан соціально-економічного розвитку, політичні персоналії у той чи той проміжок часу. Особливої уваги питання соціальної справедливості набувало у періоди соціально-економічних криз, політичних потрясінь і руйнування існуючих соціальних порядків, які призводили до зниження рівня і якості життя населення, до поглиблення соціально-майнового розшарування, до руйнування моральних основ життя.

Основи аналізу феномена справедливості належать античним мислителям, філософам Арістотелю, Платону, Сократу та ін. Так, Арістотель у "Нікомаховій етиці" виклав свої погляди на справедливість, яка, на його думку, має служити суспільству. Для Арістотеля справедливість є принципом, за яким регулюються відносини між людьми з приводу розподілу соціальних цінностей. Він виділяв два види справедливості — зрівняльну і розподільну. Зрівняльна стосується відносин рівноправних людей щодо предметів ("рівним — за рівне"), що вимагає рівності (еквівалентності) праці та оплати, цінності речі та її ціни, шкоди та її відшкодування. Розподільна стосується пропорційності щодо людей згідно того чи того критерію ("рівне — рівним, нерівне — нерівним"). Арістотель писав, що "неможливо усім громадянам бути однаковими", а "справедливість... є рівність... але тільки не для всіх, а для рівних, і нерівність також є справедливістю... але знову-таки не для всіх, а лише для нерівних" [2]. Тому справедливість зіставляє людей, їхній спосіб мислення та відповідну економічну поведінку, формує основи для їхньої рівності, але водночас виокремлює ті відмінності, що відрізняють одних людей від інших.

Арістотель вважав, що краще дотримуватися якогось несправедливого закону, аніж взагалі не дотримувати

[5] Бл(аго)с(ло)вение пріємъ от Михаила митрополита всея Руси съездах ц(е)рк(о)въ Десяти|н'ноу с(вя)г(ы)и Б(огороди)ца и дахъ ей дес(я)тиноу | по всей Р(у)сской земли въ своемъ княженіи | десятоу в(ѣ)кшоу, и оу торгу десятоу | нед(е)лю, а изъ домовъ на всякое лѣто от всего | при|б(ы)т(к)а и от лова князя и от стад и | от жита десятину чюдному Сп(а)су и с(вя)г(ы)и Б(огороди)ци, городы и погосты, села и виногра|д(ы), земли и борти, озера, рѣки, воло|сти и дани съ всеми при|б(ы)т(к)ы, деся|тое въ всем ц(а)рствѣ и княжнѣи.

[6] И княг(и)ни моя всю безцѣн'ную коузнъ, порт(ы), | и злато, и камене драгое, и велик(и)и же|н(ч)югъ, икон(ы), | еу(ан)г(е)л(я), трапез(ы) съсоуд(ы) || ц(а)рскими оукра|сивши обогатихъ.

[7] И ц(е)рк(ов)'ное б(о)гатство — нищих богат'ство въз|ра|ста ради сиротъ, и старости, и немощи | въ недугъ в(ы)падшихъ, нищим кр(м)леніе, стран'ным при|ложение, сиротам и оубогим | пром(ы)шление, д(е)вам пособиe, в'дов(и)цам по|треб(ы), въ напастехъ поможение, въ по|жарѣ и въ по|топѣ, пл(ѣ)н'ным искупле|ние, въ гладъ прекр(м)леніе, ц(е)рк(в)ам и мона|стыремъ по|д(а)тие, жив(ы)м при|б(ы)жище | и оуте|шеніе, м(е)рт(в)ымъ память.

Рис. 1, а

[12] Дать | есмь по всѣмъ градом и по погостом, и по | сво|бодам, где хр(и)ст(и)ане суть: роспус(т)ы, сми|р(н)ное, застание, оум(ы)кание, пошибание, | промежи мужем и женою о животѣ, оу пле|мени, или въ сват(е)ствѣ поимется, вѣд(ь)ство, зеле|йничество, оурѣк(а)ніа три: бля|д(н)ею и зѣл(и)и, еретич(е)ство, зоубо|еде, о(т)ца или м(а)т(е)р(ь) быеть с(ы)н(ъ) или дщи, брат(я) | или дѣти тяжутся о задни|цу, ц(е)рк(ов)ная татба, м(е)рт(в)е|ц(я) сволочать, гро|б(н)ый тать, кр(е)стъ по|сѣкуеть, или на | стѣнахъ рѣж(у)ють, или скот(ы), или пси, или птици без велики ноужда, или что | непо|добно ц(е)рк(в)и подѣ|ють.

[13] Т(и) вси суди | ц(е)рк(в)и дани суть. Кн(я)зю, и бояром, и судиям | въ т(ы) суд(ы) не оуступатися.

Рис. 1, б

Рис. 1, а, б. Фрагмент тексту Уставу князя Володимира

ватися виконання жодного, оскільки останнє може призвести до хаосу. Він був прихильником приватної власності, наслідком якої визнавав нерівність, але саме приватна власність, на його думку, дозволяє проявити щедрість власниками стосовно тих, хто власності немає — до бідних. Арістотель вважав, що не можна принижувати гідність інших [2]. Аналізуючи реформи афінського політика, купця, полководця Солона, спрямовані на створення балансу сил між елітою і громадянами, Арістотель підкреслює три їх риси, які найбільше подобаються народові: заборона брати в борг, віддаючи свою особу під заставу; рівність всіх перед законом, змога кожного скривдженого досягти справедливості; можливість звернутися до суду для відновлення справедливості. Ці основні положення справедливості залишаються актуальними для суспільства і понині.

Давньогрецький філософ Платон досліджує тему справедливості в трактаті "Держава" у формі діалогу. Він вважає справедливість нематеріальною, вона має бути у душі людини та стати основою душевного здоров'я людини. Оскільки справедливість не є річчю, її не можна зруйнувати. Справедливість повинна бути реалізована в соціальній практиці, як вимога щодо кожного вільного громадянина займатися тим, чим визначено йому займатися від природи [3]. Тому справедливе суспільство — це таке, в якому людина має свободу реалізувати свої природні здібності.

Отже, незважаючи на визнання нерівності у суспільстві, стародавні філософи справедливості пов'язували знеобхідністю дотримання законів, формувати витоки ідеї суспільного договору та розглядали роль держави у забезпеченні справедливості. Ресурсною основою цього вважали здебільшого нематеріальні активи, інститути — громадський порядок, уміння і здібності людини, її якості та душевне здоров'я. Хоча арістотелівська теза про "щедрість власника" наводить на думку про матеріальну сторону підтримки соціальної справедливості.

Середньовіччя відома приматом релігійних учень. Це надзвичайно сутнісно глибокий пласт знань, вчень і моралі релігій світу, який потребує окремого детального вивчення і аналізу. Зазначимо лише, що, наприклад, християнство відіграло важливу роль у формуванні іде-

алів справедливості, стало предтечею соціалістичного напрямку в економічній науці і практиці. У центрі уваги християнського вчення — милосердя, співчуття, спільна відповідальність за підтримку бідних, інших вразливих верств населення та відсторонення від соціуму, нужденних. Квінтесенція, зв. "золотого правила моралі" різних релігій [4] як близького до поняття "альтруїзм" (співчуття до інших людей, безкорисливе служіння їм, готовність "жертвувати для їх блага власними інтересами до самозречення...", спрямований проти егоїзму, який культивувався і культивується в експлуататорському суспільстві" [5, с. 23]), зводиться до принципу "ставтеся до людей так, як хочете, щоб вони до вас ставились". Справедливість — це спонукання дій на користь інших, особливо слабких, вразливих верств населення.

Вважається, що хрещення Київської Русі спричинило появу елементів соціальної справедливості на території Руської (Київської) держави, спонукало князів до благодійності. Наприклад, відповідно до Уставу князя Володимира (кінець X ст.) ресурсна база для благодійності церкви повинна була формуватися у вигляді десятини від усіх княжих доходів. Церква мала допомагати нужденним: бідним, сиротам, старим, немічним, вдовам та ін. На рис. 1, аподано скрін фрагменту тексту Уставу із хрестоматії відомого українського мовознавця Василя Німчука [6, с. 224]. Також цим Уставом було закладено основи рівності прав і обов'язків людей, усунення соціальної нерівності і дискримінації. Йдеться про недоторканість честі і гідності жінки, про заборону застосування сили в родині, про статеві збочення тощо (рис. 1, б) [6, с. 225].

Отже, ресурсним активом підтримання соціальної справедливості є матеріальна основа — десятина (1/10 частина від доходів князів, надходжень від торгівлі, від судових зборів, від зібраного врожаю тощо, що розподілялась церквою з-поміж нужденних) та нематеріальна — нормативна база, що регулює правила поведінки та обов'язки членів суспільства стосовно один одного. Церква у подальшому стала одним з основних соціальних інститутів, який налагодив систему підтримки, порядок надання допомоги знедоленим, незаможним, бідуючим — соціально вразливим верствам населення в усі часи. Вона і сьогодні продовжує виконувати

значну роль у підтримці тих, опинився у складних життєвих обставинах, виділяючи для цього і матеріальні ресурси (фінансування притулків, лікарень, закладів громадського харчування та ін.), і нематеріальні (духовна підтримка словом, порадою, повчанням та навіть і вислуховуванням людини — сповіданням, відпущенням гріхів за умови покаяння тощо).

У контексті соціальної справедливості важливе місце посідає епоха Просвітництва, для якої характерним сталарозробка концепції суспільного договору як фундаменту для нормативно оформленої рівності прав і обов'язків людей, усунення нерівномірності. Відповідно до неї люди погоджуються підкорятися законам, виробленим державою (владою), поступитися частиною власних свобод в обмін на захист права жити у впорядкованому мирному суспільстві. У витоків цієї концепції були філософські трактати Томаса Гоббса, Джона Локка, Жан-Жака Руссо.

Відомий англійський політичний філософ Томас Гоббс у своєму трактаті "Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної" щодо соціальної справедливості використовував терміни "justice" (справедливість) та "equity" (рівність) [7]. Справедливість він розглядав як продукт суспільного договору, який дозволить людям уникнути хаосу і насильства — похідних від природного стану за умови відмови від природних прав і підкорення суверену (владі). Мета справедливості носить подвійний характер — забезпечення виконання суспільного договору та забезпечення виконання людьми зобов'язань стосовно один одного. Тому справедливість виступає практичною необхідністю для підтримки суспільного порядку. Важливою є роль держави та верховенства права насамперед з точки зору забезпечення колективної безпеки, адже для людей в пріоритеті є власні інтереси, а війна — природним явищем. Люди рівні від природи, могли вбити один одного, брали собі все, що могли, а людське життя було "самотнім, убогим, мерзенним, бруталним і коротким" [7]. Гоббс наділяє людину доволі суперечливими характеристиками: вони розумні і пристрасні, мають страх перед смертю та один перед одним, прагнуть задоволення власних потреб і бажань та комфортного життя, заздрісні та конкурують з іншими, мають потребу у захопленні ними з боку інших, прагнуть влади над іншими людьми, можуть стати безжалюсними і агресивними перед загрозою насилля з боку інших та втрати власності. Тому для встановлення миру (балансу інтересів) потрібен політичний порядок, політична влада, яка б виправдовувалась "гіпотетичним суспільним договором між багатьма, який покладає на суверенну фізичну чи юридичну особу відповідальність за безпеку та благополуччя всіх" [8]. Тобто держава необхідна для встановлення законів та забезпечення порядку, що, у свою чергу, створює основу для справедливості в суспільстві.

Англійський філософ, політичний ліберал, натхненник європейського Просвітництва та Конституції США Джон Локк [9] вважає людей вільними і рівними відповідно до законів природи, Божих законів, що зобов'язує людину дотримуватись цих законів та дає їй право карати правопорушників. Але поведінка людей як природне право карати порушників, може привести до не-

справедливості і насилля. Цьому можна запобігти, якщо люди укладуть один з одним угоду про визнання спільної згоди щодо громадянського уряду, якого наділять повноваженнями забезпечувати дотримання законів усіма громадянами держави. Законодавчий орган має створювати закони, які, по-перше, не суперечать законам природи щодо права людини на життя, свободу і власність, по-друге, застосовуються однаково до всіх громадян незалежно від інтересів окремих груп суспільства. Говорячи про право людини на засоби для існування, Локк наголошує на тому, що кожна людина має право на стільки продуктів своєї праці, скільки їй потрібно для виживання. Природний стан людини (стан виживання як біологічної істоти — авт.) не дає людині права накопичувати надлишки продукції, нею потрібно ділитися з тими, кому пощастило у житті менше. Благодійність однієї людини вбереже іншу від скрутного стану. На думку Дж. Локка, законодавчий орган за згодою більшості може вводити податки для утримання держави. Філософ вводить поняття "суспільне благо" як благо кожного окремого члена суспільства з точки зору забезпечення його загальними правилами [10].

Жан-Жак Руссо — філософ швейцарського походження, натхненник Французької буржуазної революції помітно вплинув на спосіб життя людей, "відкрив людям очі на красу природи і зробив свободу предметом майже загального прагнення" [11]. У трактаті "Роздуми про походження нерівності" Руссо відзначав характеристики природного, досуспільного, стану людини — здоров'я, щастя, доброту і свободу. Нерівність була спричинена природними, фізіологічними факторами: відмінності у віці і здоров'ї, силі тілесній, розумовій і душевній. Формування людських спільнот (поява сім'ї, сусідів) породило заздрість і гординю, ті негативні характеристики людини, які сприяли соціальній нерівності і людським вадам. Поява приватної власності вплинула на подальше поглиблення нерівності, оскільки закріплення прав власності за щасливчиками (багатими) лишало бідних у доступі до тієї землі, яка нікому не належала до виникнення громадянського суспільства та юридичного статусу приватної власності. Змінюється спосіб життя: Руссо у своїй концепції справжнього суспільного договору розглядає зокрема і приватну власність як таку, що підкорюється спільній волі, адже держава, у розумінні філософа, є моральною особистістю, чий життя — це союз її членів, чий закони — це акти спільної волі, чия мета — це свобода і рівність її громадян. Люди мають обміняти свою власну свободу на свободу (справжню), яка б була спрямована на загальне благо або загальний інтерес [12].

Під рівністю Руссо розумів не те, що міра влади і багатства мають бути абсолютно однакові для всіх, ця влада не може бути застосована для насилля і завжди здійснюватися в силу рангу і закону; а щодо багатства, то жоден громадянин не має бути настільки багатим, щоб купити іншого, і жоден громадянин не має бути настільки бідним, щоб бути змушеним продавати себе. Це передбачає помірність у благах і становищі, у скупості і жадібності [13, с. 39]. Ідеальним суб'єктом правового поля він називав таку людину, яка є ні бідною, ні багатою ("onewhichisneitherrichnorpoor" [13, с. 39]), тобто сучасною мовою — середній клас. Тому на владу по-

кладається обов'язок вирівнювання шляхом перерозподілу ресурсів: потреби суспільства задовольняються за рахунок наявності надлишку в окремих осіб [13, с. 61]. Джерелом економічних благ для задоволення потреб суспільства вважав працю його членів, віддача від якої має перевищувати потреби суспільства.

Отже, незважаючи на певну лінгвістичну неоднозначність і філософську суперечливість думок представників епохи Просвітництва, ресурсом для вирівнювання, для справедливості вони називали землю як об'єкт приватної власності (що продукувала надлишок), вироблені засоби для існування (сільськогосподарську продукцію) — матеріальні активи, та працю (як джерело вироблених вартостей, необхідних для розподілу між людьми, надлишку), владу держави і продукуювані нею закони (Конституція як результат суспільного договору), освіту — нематеріальні активи.

Історії економічної науки відомі моделі соціально справедливого суспільства, суспільства соціальної рівності, побудовані соціалістами-утопістами. Томас Мор, Томмазо Кампанелла, Габріель де Маблі, Гракс-Бабеф, Роберт Оуен, Шарль Фур'є, Анрі Сен-Сімон та інші так чи так описували ідеальне суспільство, в якому подолані всі соціальні біди і вирішені всі соціальні конфлікти, змальовано життя людей за умов дотримання ними соціалістичної етики. Вважається, що утопічний соціалізм надихає пригнічених на боротьбу і жертвність заради кращого життя, дає чіткий сенс цілям соціалізму та демонструє, наскільки соціалізм є етичним, тобто те, що заповіді соціалізму можуть застосовуватися, не виключаючи і не експлуатуючи кого-небудь [14]. Основними елементами змодельованих суспільств соціальної рівності були такі: спільне володіння засобами виробництва і спільна праця, забезпечення усіх однаковим рівнем добробуту для задоволення базових потреб, рівність усіх у соціальному та майновому статусі, співробітництво та мирне співіснування, общинна організація життєвого простору, колегіальне прийняття рішень та ін. Джерелом для розподілу економічних благ серед членів суспільства є колективна власність на засоби виробництва, а механізмом — розподіл благ на основі принципів справедливості і рівності, що зводиться до урахування однаковості потреб і інтересів усіх членів суспільства.

На відміну від суто філософських творів одногодумців, Р. Оуен (валлійський промисловець-реформатор початку XIX ст.), задля досягнення соціальної справедливості реалізовував програми соціального і промислового добробуту на своїх фабриках Н'ю-Ланарк у Ланаркширі (Шотландія) [15]. Його зусилля були сконцентровані на поліпшенні умов праці (скорочення робочого часу тощо) і умов життя робітників (санітарні вимоги до житло, особиста гігієна, контроль за продажем алкоголю, медичне обслуговування, виховання дітей і освіта для них та дорослих тощо), на удосконаленні управління виробництвом (кооперація праці, участь робітників у дорадчих органах і плануванні тощо), на економічному стимулюванні праці (виплата зарплат навіть в умовах простою, створення колегіальних органів управління тощо). На локальному рівні упродовж певного часу експеримент досяг своєї мети: виховані і добродушні діти, здорові працівники, високий рівень їхнього добробуту, при-

буткове виробництво. Основним джерелом будь-якого багатства Р. Оуен називав працю. Подальше розширення планів Оуена щодо створення автономних товариств та звільнення більших територій від тогочасного безробіття і злиденності, привели врешті до розбіжностей між ним та його партнерами через відмінність поглядів на форми управління общинами і ролі релігії (був противником організованої релігії, вважав, що вона породжує поділ [16] та згорання цього проєкту. Слід зазначити, що Оуен задля трансформації тодішнього соціального порядку запропонував створити профспілкові товариства як організації із захисту поглядів фабричних робітників Великої Британії XIX ст.; став ініціатором кооперативної форми організації виробництва.

Таким чином, соціалісти-утопісти у бажанні досягнення соціальної справедливості у суспільстві пропонували побудову нової соціально-економічної системи, яка б ґрунтувалась на колективізмі і співробітництві на противагу індивідуалізму, усупільненні власності на противагу приватизації, плануванні розподілу ресурсів виробництва на противагу конкуренції, солідаризації і гармонізації відносин на противагу конфліктам; вони прагнули добробуту для всіх, встановлення рівності для всіх, нівелювання соціально-майнових відмінностей для всіх. Їхні ідеї суттєво вплинули на розвиток соціалістичних і комуністичних рухів, на формування соціальної політики і системи соціального захисту, на зародження соціальної відповідальності підприємців. Отже, представники утопічного соціалізму ресурсами для забезпечення соціальної справедливості вважали суспільну власність на засоби виробництва, комунальну організацію праці і співжиття, інституціоналізацію розвитку людського капіталу (відкриття освітніх установ як приватним, так і державним коштом для розширення доступу до освіти незможний верств населення; відкриття соціальних установ для прихистку і лікування немічних і нужденних тощо); фінансовими механізмами — залучення приватних коштів для фінансування надання соціальної і матеріальної допомоги як елемент перерозподілу, усупільнення власності як перерозподіл вироблених економічних благ та їх інвестиції у людський капітал. В європейських країнах на практиці це знайшло реалізацію в інституціоналізації соціального захисту — появі соціальних робітників, благодійних організацій тощо [17—19].

Промислова революція, становлення капіталістичних відносин, урбанізація, призвели до посилення соціальної нерівності, соціальних конфліктів, експлуатації робітників. Це спричинило появу масових соціальних рухів та ідеологій, які переймалися правами трудящих на достойне життя, гендерними і громадянськими правами, що сприяло появі і розвитку нових концепцій соціальної справедливості.

Проблема соціальної справедливості стала наріжним каменем соціальної філософії Карла Маркса. Він у своїх працях описав механізм побудови справедливого суспільства, в основі якого — соціалістичний лад, що ґрунтується на принципах соціальної справедливості, рівності та свободи. Справедливість, у його розумінні, пов'язана з належним чином розподіленими у суспільстві соціальними благами, що впливає на формування соціокультурного порядку. Насамперед мова йде про справедливість

у розподілі доходів. Відомо, що К. Маркс єдиним джерелом вартості, а отже і доходу, називав працю, вважав, що у створенні нової вартості бере участь тільки один фактор — робоча сила. Підприємницький прибуток, торговий прибуток, позичковий відсоток, рента є перетвореною формою додаткової вартості, тобто виступають результатом неоплаченої праці робітників. За Марксом, справедливість розподілу доходів полягає у тому, що доходи робітників формуються відповідно до суспільно необхідних витрат праці на виробництво товарів. Вимірювання частки кожного працівника відбувається однією мірою — працею, що забезпечує рівність у розподілі трудових доходів. "Рівність людських праць набирає речової форми однакової вартостевої предметності (Wertgegenständlichkeit) продуктів праці; вимірювання витрати людської робочої сили часом її тривання набирає форми величини вартості продуктів праці, нарешті, відносини між продуцентами, що в них виявляються ті суспільні визначення їхніх праць, набирають форми суспільного відношення продуктів праці" [20, с. 34].

Відповідно, діє принцип рівнозначності трудових зусиль на відміну від принципу зрівнялівки. Враховується і кількість праці (відпрацьований час), і якість праці (складна чи проста праця). Перехід від приватної до суспільної власності сприяє рівномірній участі всіх працездатних людей у створенні суспільного продукту, при розподілі якого кожен учасник виробництва має право претендувати на отримання повного (цілого, нерозподіленого) продукту праці. Частина виробленого продукту йде на задоволення спільних поточних та майбутніх потреб суспільства (т. зв. додатковий продукт). Для оплати праці і задоволення індивідуальних поточних потреб використовується т. зв. необхідний продукт [20].

Теорію соціальної справедливості К. Маркса пов'язують з його теорією економічної експлуатації. Теорія соціальної справедливості включає такі елементи: свобода як етика, яка підкреслює соціальну свободу особистості від чужих зовнішніх законів; етичні цінності самоактуалізації та реалізації видового буття; опозиція фетишизму як засобу захисту індивідуальної свободи від механізмів сучасного виробництва, відчуженої найманої праці, законів ринку, бідності та класів; людська емансипація, яка виходить за межі концепцій Бентама і Мілля і відповідає на неадекватність буржуазних цінностей "рівності" і "свободи"; демократія участі та самовизначення робітників; справедливість розподілу суспільного багатства щодо виробництва та споживання; права економічного надбання у громадянському суспільстві та політичні права у публічній сфері [21]. Соціальна система капіталізму, на думку Маркса, є кризовою, експлуаторською, дегуманізуючою, такою, що підриває можливості людського існування. Тому "капіталізм неминуче мусить загинути, ... його крах неминуче мусить привести до соціалізму" [22].

Таким чином, у еволюційному контексті трактування соціальної справедливості еволюціонувало від благодійності і підтримки лише обмеженого кола потребуючих до надання усім верствам населення однакових шансів у доступі до освіти, культури, охорони здоров'я, оплачуваної праці, житла та права на соціальне забезпечення у похилому віці, гарантій економічної підтримки непрацездатним тощо. Були закладені основи для

однакового ввічливого (з повагою) ставлення до всіх людей, незалежно від їхнього соціального походження, матеріального статку, національності, віросповідання та переконань. На практиці відбувалось поступове розширення суб'єктів підтримки — від монастирів і приватних організацій до становлення державної системи захисту нужденних, розпочалась інституціоналізація соціальної справедливості — формалізація потреби і необхідності підтримки соціально вразливих верств суспільства, поява елементів соціального захисту.

У підсумку маємо перелік цільових функцій, притаманних центральному суб'єкту-регулятору суспільних відносин, об'єктивно зумовленому результату еволюційного розвитку державних форм суспільного устрою — соціальній державі. Соціальна держава на сучасному етапі історії є апогеєм траєкторій розвитку цивілізації з точки зору державного управління та утвердження загальнолюдських гуманістичних цінностей. Це найефективніший засіб збалансування свободи та законності для забезпечення добробуту кожної людини і процвітання суспільства в цілому.

Розглядаючи еволюцію уявлень про ресурсно-фінансове забезпечення соціальної справедливості, ми наголошуємо на тому, що мова має йти не про ресурси забезпечення безумовного права кожного на соціальні блага, що гарантують безтурботне існування, а виключно про ресурси і фінанси для забезпечення реалізації державою принципів соціальної справедливості — всебічного сприяння і допомоги у вирішенні соціально-економічних проблем кожного, хто чесно живе і чесно працює, але сам з об'єктивних причин ці проблеми вирішити не має змоги. Вивчення феномену справедливості є спробою аналізу генези ідеї про справедливість як категорії, наповненої соціальним змістом і смислом, в основу якої покладено концентроване втілення єдності абстрактного і конкретного, соціального і економічного, що опосередковується державною політикою і її ефективністю, яка поступово має виводити економіку та соціальну сферу на рівень потреб та інтересів населення.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Відстежуючи трансформацію уявлень про джерела ресурсного і фінансового забезпечення соціальної справедливості в контексті з'ясування змісту феномену справедливості, його генези і еволюції, вважаємо, що соціальна справедливість як якісна характеристика умов існування суспільства має історично зумовлене джерело солідарного ресурсного забезпечення базових принципів індивідуальної людської гідності і спільного добробуту. Такий солідаризм знаходить прояв у взаємній відповідальності окремої особи, держави, приватного сектору щодо забезпечення справедливості. Відповідальність держави означає відповідальність за ресурсне і фінансове гарантування безпеки життєдіяльності усіх без винятку, за реалізацію соціальних програм забезпечення рівності доступу до економічних благ з урахуванням поточного стану і перспектив майбутнього, за ефективне функціонування галузей соціальної сфери тощо. Людина також має нести свою частину відповідальності. Її особиста відповідальність полягає у сум-

лінному ставленні до праці, у передачі частини своїх доходів (у вигляді податків та платежів) на суспільні та соціальні потреби, у посильній турботі як про достаток власний, так і членів сім'ї, у вихованні підростаючого покоління та підтримці літніх батьків тощо. Відповідальність бізнесу означає дотримання законодавства щодо недискримінації на ринку праці, сплати податків до бюджетів різних рівнів, співфінансуванні соціальних програм пенсійного і медичного страхування, забезпечення екосистеми від забруднення тощо.

Історичні події XX ст. суттєво вплинули на економічну теорію соціальної справедливості і практику реалізації принципів соціальної справедливості. На початку століття переважали ідеї класичного лібералізму, що ґрунтуються на принципах вільного ринку, мінімального втручання держави та індивідуальної відповідальності. Однак економічні кризи, війни та загострення соціальних суперечностей призвели до переосмислення ролі держави в економіці у цілому та забезпеченні соціальної справедливості зокрема. Відповідно чимало країн запровадили різні соціальні програми: соціальна допомога, державні пенсії, регулювання умов праці і цін тощо. Програмні заходи були спрямовані на пом'якшення нерівності, покращення умов праці та забезпечення базового рівня життя для всіх громадян. У другій половині XX ст. втілювалась у життя модель соціальної держави (шведський соціалізм, скандинавський соціалізм) — поєднання основ функціонування вільного ринку із всеохоплюючими соціальними програмами, активна роль держави у забезпеченні соціальної справедливості та рівності можливостей.

Початок XXI ст. продемонстрував низку викликів для соціальної держави: глобалізація, зростання конкуренції, технологічний прогрес, світова фінансово-економічна криза, пандемія, локальні війни по регіонах планети та ін., що вплинуло на скорочення соціальних програм. Мова навіть йде про згортання проєкту "соціальна держава". Водночас лунають різні ідеї — протилежні за змістом і наслідками: від обережних пропозицій безумовного базового доходу як способу забезпечення соціальної справедливості в сучасних умовах невизначеності до категоричної відмови держави від виконання соціальної функції у будь-яких формах її прояву. Допускаємо, що для забезпечення соціальної справедливості в деяких країнах може реалізовуватись політика планування у розподілі найнеобхідніших економічних благ для задоволення базових потреб населення при одночасному поглибленні соціально-майнової нерівності. Отже, постійні зміни у соціально-економічному і політико-правовому середовищі та пошук оптимального балансу між свободою ринку і дотриманням соціальної справедливості потребує подальшого дослідження не лише на теоретичному, а й емпіричному рівні.

Література:

1. What is Social Justice? <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/esg/social-justice/> (дата звернення 26.03.2024).
2. Арістотель. Нікомахова етика / Переклав з давньогрецької Віктор Ставнюк. К.: "Аквілон-Плюс-2002". 480 с. URL: http://am.history.univ.kiev.ua/Nikomakhova_etyka.pdf (дата звернення 26.03.2024).

3. Платон. Держава / Пер. з давньогр. Д. Коваль. К.: Основи, 2000. 355 с. URL: <http://litopys.org.ua/plato/plat.htm> (дата звернення 26.03.2024).

4. Золоте правило моралі. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Золоте_правило_моралі#:~:text=Перші%20згадки%20про%20золоте%20правило,%2C%20чого%20не%20бажаєш%20собі. (дата звернення 27.03.2024).

5. Тофтул М. Г. Сучасний словник з етики: Словник. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 416 с. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/11783/1/етика-1.pdf> (дата звернення 27.03.2024).

6. Німчук В. Хрестоматія з історії української мови Х-XIII ст. / В. Німчук; відп. ред.: д.ф.н. П. І. Білоусенко, к.ф.н. Н. В. Пуряєва; НАН України. Інститут української мови. Київ; Житомир: Полісся, 2015. 352 с. URL: <https://archive.org/details/hrestomatija2015/page/n223/mode/2up> (дата звернення 28.03.2024).

7. Leviathan. By Thomas Hobbes. 1651. Leviathan or the matter, forme, & power of a common-wealth ecclesiastical and civill. Thomas Hobbes of Malmesbury. URL: <https://www.gutenberg.org/files/3207/3207-h/3207-h.htm> (дата звернення 29.03.2024).

8. Thomas Hobbes. English philosopher. URL: <https://www.britannica.com/biography/Thomas-Hobbes> (дата звернення 29.03.2024).

9. John Locke. English philosopher. URL: <https://www.britannica.com/biography/John-Locke> (дата звернення 29.03.2024).

10. John Locke. Two Treatises of Government. From The Works of John Locke. A New Edition, Corrected. In Ten Volumes. Vol. V. London: Printed for Thomas Tegg; W. Sharpe and Son; G. Offor; G. and J. Robinson; J. Evans and Co.; Also R. Griffin and Co. Glasgow; and J. Gunning, Dublin. 1823. Prepared by Rod Hay for the McMaster University Archive of the History of Economic Thought. URL: <https://www.yorku.ca/comninell/courses/3025pdf/Locke.pdf> (дата звернення 28.03.2024).

11. Jean-Jacques Rousseau. Swiss-born French philosopher. URL: <https://www.britannica.com/biography/Jean-Jacques-Rousseau/Major-works-of-political-philosophy> (дата звернення 28.03.2024).

12. Discourse on the Origin of Inequality A Discourse on a Subject Proposed by the Academy of Dijon: What is the Origin of Inequality Among Men, and is it Authorised by Natural Law? By Jean-Jacques Rousseau Translated by G. D. H. Cole. URL: https://www.files.ethz.ch/isn/125494/5019_Rousseau_Discourse_on_the_Origin_of_Inequality.pdf (дата звернення 30.03.2024).

13. By Jean Jacques Rousseau. The social contract. Or principles of political right. 1762. Translated by G. D. H. Cole. URL: https://web.archive.org/web/20171215154541id_/https://www.ucc.ie/archive/hdsp/Rousseau_contrat-social.pdf (дата звернення 30.03.2024).

14. Utopian Socialism. URL: <https://www.marxists.org/subject/utopian/index.htm> (дата звернення 30.03.2024).

15. Robert Owen. British social reformer. URL: <https://www.britannica.com/biography/Robert-Owen> (дата звернення 30.03.2024).

16. Terry MacEwen. Robert Owen, Father of British Socialism. URL: <https://www.historic-uk.com/His->

toryUK/HistoryofWales/Robert-Owen-Father-British-Socialism/ (дата звернення 30.03.2024).

17. Lola Zappi. Social work in Europe. Nineteenth and twentieth century. URL : <https://ehne.fr/en/encyclopedia/themes/political-europe/control-and-discipline/social-work-in-europe#:~:text=Social%20work%20developed%20in%20Europe,and%20later%20in%20Central%20Europe> (дата звернення 04.04.2024).

18. Charity Organisation Society. URL : https://en.wikipedia.org/wiki/Charity_Organisation_Society (дата звернення 04.04.2024).

19. Paul H. Stuart. Social Work Profession: History. URL : <https://oxfordre.com/socialwork/display/10.1093/acrefore/9780199975839.001.0001/acrefore-9780199975839-e-623> (дата звернення 04.04.2024).

20. Карл Маркс. Капітал. Критика політичної економії. Том I. Книга 1. Процес продукції капіталу / Переклад з четвертого німецького видання за редакцією Д. Рабіновича і С. Трикова. Партвидав "Пролетар", Харків, 1933. 950 с. URL : https://shron3.chtyvo.org.ua/Marx_Karl/Kapital_Tom_1_Knyha_1_Protses_produkt-sii_kapitalu.pdf (дата звернення 03.04.2024).

21. Petri Lahtinen & Max Tallberg. Karl Marx's theory of justice and its historical roots. URL : <https://www.globalvisions.fi/en/2023/08/07/karl-marxs-theory-of-justice-and-its-historical-roots/> (дата звернення 04.04.2024).

22. Себайн Джордж Г., Торсон Томас Л. Історія політичної думки. К., 1997. 838 с. URL : <http://litopys.org.ua/istopolit/ipd35.htm> (дата звернення 04.04.2024).

References:

1. CFI Education (2024), "What is Social Justice?", available at: <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/esg/social-justice/> (Accessed 26.03.2024).

2. Aristotel' (2002), "Nicomachean ethics", available at: http://am.history.univ.kiev.ua/Nikomakhova_etyka.pdf (Accessed 26.03.2024).

3. Platon(2000), "State", available at: <http://litopys.org.ua/plato/plat.htm> (Accessed 26.03.2024).

4. wikipedia (2024), "Golden Rule", available at: https://en.wikipedia.org/wiki/Golden_Rule (Accessed 27.03.2024).

5. Toftul, M. H. (2014), "Modern dictionary of ethics", available at: <http://eprints.zu.edu.ua/11783/1/etyka-1.pdf> (Accessed 27.03.2024).

6. Nimchuk, V (2015), "Textbook on the history of the Ukrainian language of the 10th-13th centuries.", available at: <https://archive.org/details/hrestomatija2015/page/n223/mode/2up> (Accessed 28.03.2024).

7. Project Gutenberg eBook (2021), "Leviathan. By Thomas Hobbes. 1651. Leviathan or the matter, forme, & power of a common-wealth ecclesiastical and civill. Thomas Hobbes of Malmesbury", available at: <https://www.gutenberg.org/files/3207/3207-h/3207-h.htm> (Accessed 29.03.2024).

8. britannica(2024), "Thomas Hobbes. English philosopher", available at: <https://www.britannica.com/biography/Thomas-Hobbes> (Accessed 29.03.2024).

9. britannica (2024), "John Locke. English philosopher", available at: <https://www.britannica.com/biography/John-Locke> (Accessed 29.03.2024).

10. Locke, J. (1823), "Two Treatises of Government. From The Works of John Locke. A New Edition, Corrected. In Ten Volumes", Vol. V. London: Printed for Thomas Tegg; W. Sharpe and Son; G. Offor; G. and J. Robinson; J. Evans and Co.: Also R. Griffin and Co. Glasgow; and J. Gunning, Dublin. Prepared by Rod Hay for the McMaster University Archive of the History of Economic Thought, available at: <https://www.yorku.ca/comninel/courses/3025pdf/Locke.pdf> (Accessed 28.03.2024).

11. britannica (2024), "Jean-Jacques Rousseau. Swiss-born French philosopher", available at: <https://www.britannica.com/biography/Jean-Jacques-Rousseau/Major-works-of-political-philosophy> (Accessed 28.03.2024).

12. Rousseau, J.-J. (1754), "Discourse on the Origin of Inequality A Discourse on a Subject Proposed by the Academy of Dijon: What is the Origin of Inequality Among Men, and is it Authorised by Natural Law?", available at: https://www.files.ethz.ch/isn/125494/5019_Rousseau_Discourse_on_the_Origin_of_Inequality.pdf (Accessed 30.03.2024).

13. Rousseau, J.-J. (1762), "The social contract. Or principles of political right", available at: https://web.archive.org/web/20171215154541id_/https://www.ucc.ie/archive/hdsp/Rousseau_contrat-social.pdf (Accessed 30.03.2024).

14. Marxists Internet Archive (2024), "Utopian Socialism", available at: <https://www.marxists.org/subject/utopian/index.htm> (Accessed 30.03.2024).

15. britannica (2024), "Robert Owen. British social reformer", available at: <https://www.britannica.com/biography/Robert-Owen> (Accessed 30.03.2024).

16. MacEwen, T. (2024), "Robert Owen, Father of British Socialism", available at: <https://www.historic-uk.com/HistoryUK/HistoryofWales/Robert-Owen-Father-British-Socialism/> (Accessed 30.03.2024).

17. Zappi, L. (2024), "Social work in Europe. Nineteenth and twentieth century", available at: <https://ehne.fr/en/encyclopedia/themes/political-europe/control-and-discipline/social-work-in-europe#:~:text=Social%20work%20developed%20in%20Europe,and%20later%20in%20Central%20Europe> (Accessed 04.04.2024).

18. wikipedia (2024), "Charity Organisation Society", available at: https://en.wikipedia.org/wiki/Charity_Organisation_Society (Accessed 04.04.2024).

19. Stuart, P. H. (2019), "Social Work Profession: History", available at: <https://oxfordre.com/socialwork/display/10.1093/acrefore/9780199975839.001.0001/acrefore-9780199975839-e-623> (Accessed 04.04.2024).

20. Marks, K. (1933), "Capital. Criticism of political economy. Volume I. Book 1. The process of capital production", available at: https://shron3.chtyvo.org.ua/Marx_Karl/Kapital_Tom_1_Knyha_1_Protses_produkt-sii_kapitalu.pdf (Accessed 03.04.2024).

21. Lahtinen, P. & Tallberg, M. (2023), "Karl Marx's theory of justice and its historical roots", available at: <https://www.globalvisions.fi/en/2023/08/07/karl-marxs-theory-of-justice-and-its-historical-roots/> (Accessed 04.04.2024).

22. Seбайн, D. H. and Торсон, T. L. (1997), "History of political thought", available at: <http://litopys.org.ua/istopolit/ipd35.htm> (Accessed 04.04.2024).

Стаття надійшла до редакції 10.04.2024 р.